

Sturm László

Van remény

N. Pál József: „*Ha reménytelen a Lehetetlen...*”

Budapest, MMA Kiadó, 2022, 352 oldal

A könyv szerzője fontos igazodási pont sokunknak. Pedig – ezzel együtt – mindössze három irodalmi témájú kötete jelent meg. És talán nem is fog több. Az utóbbi években ugyanis csak elvétve vehető rá ilyen jellegű írásokra (talán a 2018-as Király István-számvetés volt az utolsó?). Már, úgy tűnik, kizárólag másik nagy témája, a sport ihleti (ebből itt is kapunk ízelítőt, Varga Zoltán portréját). Ahogy sokaknál a kevesebb több lett volna, nála a – viszonylag – kevés is elég, épp ezért sajnáljuk, hogy nem több.

Kínálkozik a kifejezés, hogy „sajátos” irányból közelíti meg az irodalmat (amiből főleg a népiek érdeklík, de irt annak idején például megvilágosító Ottlik-tanulmányt is, amelynek tanulságait ebben a kötetben fejti tovább), de ez a szemlélet mégsem egy a lehetséges irányok közül, hanem pont az, amely felé az igazi irodalomszeretőnek végül el kell indulnia. A szerző a magyar történelem, eszme- és mentalitástörténet, valamint az irodalmi hagyomány, illetve közeg keretében helyezi el az alkotókat. Ahogy a hátsó borítón olvashatjuk: „Gondolatai centrumában az a felismerés áll, hogy a nemzet sorsa az irodalmából érthető meg igazán.” Az életpályát és az életművet közös ügyeink terében vizsgálja. Közös ügyeinkről pedig sokat tud, nagyon sokat, és határozottan ítéli meg a köz-állapotokat és a rájuk adott alkotói válaszokat.

Nem hiszi az évtizedek óta fennálló dogmát, hogy az esztétikát és az erkölcsöt hermetikusan el kell választani. Illetve annyiban igen, hogy maga is önálló értéket lát a művekben, értékítéletei szinte vitathatatlanok. Viszont amikor azt vizsgálja, és általában ez érdekli leginkább, miképpen hozhatott létre valaki ilyen-olyan jellegű munkát, hogy érthette el a remekmű szintjét, vagy éppen miért véttette el azt, akkor a beállítottság, az életstratégia, az erkölcsi oldal kerül előtérbe. A teljességet kereső írók érdeklík mindenekelőtt. Akik – visszatérő kifejezése – „magyar bázison” építették fel „az elementáris emberi törekvéstől a nemzeten át a létezés metafizikai szintjéig” életművet. Élükön Adyval, utolsó színvonalas képviselőként „talán” Nagy Gáspárral. Az ihlető és kétségbeejtő alapfeszültség: „az Egész ígérete és annak elérhetetlensége – ugyanakkor az igény föladatahatlansága”.

N. Pál – átmeneti? – irodalmári elnémulása mögött talán ez áll, csak az egészért való küzdelmet érzi figyelemre méltónak, ugyanakkor érzékeli ennek XIX. századiságát: „a magabízó(nak látszó) XIX. századot a bizonytalanság kora váltotta fel”. A magabizás visszatértében azonban nem tud nem reménykedni a szerző (és talán legtöbbünk). Monostori Szekfű-monográfiájáról írja: „Ez a könyv a veszni látszó »nagy történet« megírásának lehetőségebe vetett hitet csempészi vissza valamiképp.” Hiszen világkép nincs „nagy történet” nélkül. Ugyan az átfogó világkép is anakronizmusnak tűnik. Szintén ebben az esszékritikában olvashatjuk: „Szekfű a világképformáló történetek közé tartozott, meglehet, ebben volt javíthatatlanul XIX. századi, ahogy a nála nemzedékkel ifjabb, hozzá hasonlóan világképformáló szándékú Németh László is XIX. századi volt valamiképp.” Megalapozott világkép nélkül viszont a nagy tehetség is elmulasztja az igazi mélységet: „Esterházy Péter meg a szépirodalomba való »bevezetésünkkel« bíbelődött – valóban! – bravúros nyelven hosszú évekig, de ily hozzáállással csak a hazug – nyelvben is hazug! – rendnek az ironikus kifigurázása, nevetségessé tétele lett a legtöbb, amit elérhetett.” A szerző által sokszor emlegetett „csapdahelyzetek” közül, íme, egy, amiben ő is benne van, mindnyájan benne vagyunk.

Az egyéni szimpátiákon túlemelkedő, minőségérzék által irányított méltányosságban találja meg a görcsoldás lehetőségét. Az Otlíkot és Nagy Gáspárt együtt tárgyaló esszében írja: „Pedig nincs két magyar irodalom... [...] Az, hogy van a honi literatúrának az a felfogása – a felvilágosodás kora óta mindenképpen –, ami a haza üdvét, a nyelv védelmét tartja fontosnak Bessenyeitől – mondjuk – Nagy Gáspárig, bizonyos, miként az is, hogy e reá testált feladatot irodalmunk »másik fele« nem e szereptudattal való azonosulással, hanem az irodalom autonómiájának megvédését követő esztétikai értékteremtéssel képzelte el. Kosztolányi, Márai, Weöres, Pilinszky vagy Esterházy (politikailag is értelmezhető kiállások ide vagy oda) semmivel sem voltak kisebb »hazafiak«, mint Petőfi, Ady, Németh László vagy Sütő András, csak az irodalom életünkben való és társadalmi szerepéről gondolkodtak másképp némileg.”

A jelen könyv háromszáztíz oldalából száz Adyról szól. (Egy rövid jubileumi megemlékezés és egy hosszú tanulmány.) A költő tehát a tökesúly, amely egyenesben tartja az oly szerteágazónak tűnő tematikát. Persze kiegyenesedik az minden írásban, de itt kapja a legrészletesebben kidolgozott, gyökerekig világító távlatot. Az Ady-értelmezéseket követő esszék, tanulmányok, esszé-kritikák az adys teljességigény utókorát: kudarcait, sikereit (sikeres kudarcait) vizsgálják az irodalomban (Németh László, József Attila, Sütő, Nagy László, Csoóri, Szabó István, Váci Mihály, Nagy Gáspár), az 56-os forradalomban, Monos-

tori Imre Szekfű-monográfiájában és Borbándi Gyula életművében, Somogyi Győző példájában és az egykori zseniális focista, Varga Zoltán sorsában. A kötetet egy-egy vallomásos esszé vezeti be és zárja. Az első „az eltűnt faluval”, a végső egykori egyetemi tanárával, Király Istvánnal vet számot.

A vallomásos hang nemcsak ebben a két írásban uralkodik, hanem szinte mindenütt. Ahol nem – a tudtommal eredetileg doktori értekezésnek készített Ady-tanulmány esetében –, ott is jelen van mint a folyamatok határozott egybelátása és megítélése, amelyekhez, tudhatjuk, személyes elszántság szükségeltetik. A portrék nem kimerevített alakokat állítanak elénk. N. Pál egyéni ráismeréseinek sorozataként mutatja be az életet és a művet. Nagy Lászlóhoz például egyetemkezdő önmaga tudatlanságának zéró pontjáról kezd közeledni (hogy aztán Czine órái, Sütő búcsúbeszéde és néhányak Nagy László-kultusza után kialakuljon saját, érett ítélete – amit itt igen hamar összegez, valódi tárgya ugyanis a költőellenes egykori pamflet): „Nevét – s arcát a tévéből – igen, még két-három versének a címe is derengett talán, ám hogy ki ő a magyar irodalom s az önmagunkról való gondolkodás történetében, aligha foglalkoztatott.” Az idézetben szereplő „önmagunkról való gondolkodás”, láttuk fentebb, kulcsot ad az egész könyvhöz (és az egész N. Pál-i életműhöz). Az irodalom, a történelem, a sport ehhez a gondolkodáshoz kínál kiindulást. Élet és mű is így kapcsolódik nála szorosán össze. Pontosan érzékeli a minőséget, de azt nem akarja szétbogarászni (hogy stílszerűen Adyt citáljam: nem az érdekl, „hogy tempóz Arany”). A művet tehát az élethelyzetekre adott válaszként szemléli, az élethelyzetek pedig a korról, közös ügyeinkről árulnak el sokat. Az irodalomnak, történelmi tudatnak, sportnak nála valóban személyes tétje van. Ezért illik hozzá a személyes, vallomásos megszólalás. Ami, tudja jól, panaszkodásba, sentimentalizmusba vagy ködevésbe fulladna, ha nem a lehető legteljesebb tárgyi tudásra, forrásismeretre támaszkodna (kell-e mondani: ő támaszkodik, hála többek között sokak előtt közismert, bámulatos memóriájának).

Tévétnak tekinti az „időközben tudománnyá agresszivitálódott” „teoretizálást”: „A korábbi átideologizált szemléletet, együgyű tartalomelemzésekre szakosodott módot sikerrel váltotta le ugyan, ám a fürdővízzel a gyermeket is kiöntötte közben. Abban a folyamatban, melyben az ideologikus szemléletet joggal kárhoztatva a poétikai, poetológiai, nyelvi, elméleti látásmódot helyezte mindenek fölé, a magyar irodalom századokig meghatározó létmódját is kinyírta egyben – talán akaratlanul. Eme új szemléletben literatúránk nem a magyar történelemmel jegyes, azt egzisztenciális és művészi térként is értelmező folyamat többé, hanem a nyelvi (magyar nyelvi) alkotás változásainak a története csupán. Hogyan írtak

ekkor, hogyan írtak akkor, mely nyelvi, poétikai történések jöttek sorra, az irodalomtörténetnek ezt kell leírnia elsősorban az új reglame szerint”. Az ilyen átfogó, levezethető, objektív teóriát kápráztatnak látja. Zárt rendszernek, amely a belemenekülönnek átmeneti biztonságot ígér, de épp a sorskérdések, az alapproblémák megkerülése árán.

A vallomásos értekező ellenben sokszor bizonytalan, feltevéseket formázgat, illetve csak a józan belátásra, esetleg a közmegegyezésre tud alapozni. Innen ered N. Pál stílusának néhány jellegzetessége, például az oldott, köznapi nyelv, azon belül többek között a „talán” („tán”) és a „persze” szavak gyakori alkalmazása.

Mire jut a szerző a teljesség körüljárásával? Elégikus szomorúság és fejcsováló helytelenítés mellett pezsdítő felismerésekhez. Hiába a legnagyobbak erőfeszítése, példájuk arra vezet rá, hogy a teljesség csak pillanatokra, időlegesen érhető el. Legalábbis ezen a világon. Viszont élhetnénk itt is meghittebben, szebben, a kiteljesedés biztatóbb keretei között. Ha nem mondanánk le a közösségről, a hagyományos tudásról, a nagyokkal és az őket is foglalkoztató sorskérdésekkel való folytonos szembesülésről. Ilyen emberibb keretet nyújtott az egykori falu, melynek nyomaival még találkozott zalai szülőföldjén a szerző. A népi írók révén kiterjesztett tudásával aztán elég hamar képes volt értelmezni a hagyományos, közös munkára alapozott értékeknek a szeme előtt zajló szétesését: „a jelenséggel, hogy mindaz, ami könnyebbé hivatott tenni a sorsot, fel is forgatja azt, senki sem tudott igazán kezdeni. Egyetlen cél maradt: napra nap jobban, kényelmesebben élni, de mindenáron. Azt hiszem, a magyar vidéki társadalomban – a faluban, ha tetszik – ekkor romlott meg visszavonhatatlanul »valami«”. A folyamatot azért tekinti visszafordíthatatlannak, mert a régi világ nemcsak a hatalmas és ármányos külső nyomás, hanem önmaga szűkössége miatt is bukott, „a magyar falu [...] a történelem csapdájába került”. (A novellista Szabó Istvánban ismeri föl azt az alkotót, aki bár manapság már alig kelt figyelmet, de „talán” a legmélyebben járta körül ezt a „kettős, egymásba ékelődő tragikumot”). A végkövetkeztetés némileg nyitva hagyja (elvégre azért mindig reménykedünk), de élesen veti föl a problémát: „Ami közel hetven esztendeje kezdődött, s jó félszázada meglődült, tökéletesen befejeződött. A falu, mint önálló, körülhatárolható, felismerhető, az élet hétköznapi formáitól a metafizikai igényességig mindent a maga sokszínűségében felölelő, a közösség tagjai számára még a nyomorúságos körülmények között is biztonságot, folytonosságot jelentő életegység és életforma megszűnt, szétesett, ellehetetlenedett.”

Az *eltűnt falu* utáni két Ady-értelmezés azt vizsgálja a költészet területén, miként terjeszthető ki a közösségi élmény társadalmi-nemzeti programmá, milyen esélyei

voltak ennek a századelő még talán szabadabban alakítható korszakában. És meglepődhet, aki modern irodalmárként azt hitte, ettől le-, de nem: épp fölértékelődnek Ady megidézett versei! Nem a „megcsináltságuk” mikéntje, persze, hanem az egész világosodik. (A szakmai részletek is fontosak, de csak ennek keretében.)

Ady útját N. Pál azért látja egyedülállóknak – a tehetség mértéke mellett –, mert ő szembesült a kor összes feloldhatatlannak vélelmezhető ellentmondásával, és ezeket nem az egész lerombolásával és egy teoretikus új világ építésével kívánta orvosolni, mint a „progresszívek”. Ő sem a – megtisztított – hagyományról nem mondott le, sem a metafizikai távlatú teljességről. A tanulmány részletesen dokumentálja a pálya első felének ütközéseit az őt kisajátítani akaró progresszívekkel (például Hatvanyval) és az őt olykor csalogató, olykor támadó „maradiakkal” (ezek árnyalatait sem mosva el). N. Pál – mint sokan a korszakról írva – a nagy problémaköröket meg is nevezi, ötöt: a földkérdést (parasztkérdést), a zsidókérdést, a munkáskérdést, a nemzetiségi kérdést és a dzsentrikérdést. A költő a duk-duk affér után visszahátrál ugyan a progresszív oldalra, de érzékeli, hogy azok csak életműve egy részét fogadják el. Mindenekelőtt ugar-verseit, az istene-seket például jóval kevésbé. Másrészt Ady „egy általa természetesnek vélt »munkamegosztásban« gondolkodott: elvárta volna, hogy ha ő maga keresztény urai ellen szót emel, akkor a zsidók is tegyék meg ugyanezt a maguk zsidó urai ellen.”

Ady – és irodalmi utódai – feltárták a csapdahelyzeteket, fel-felvillanó kiútlehetőségeket. A kiút 56-ban vált rövid időre valósággá. A forradalomról szóló írások ezt a képet őrzik és tisztítják meg a félremagyarázásoktól. Standeisky Éva könyvét például így értékeli: „S a diagnózis felemásnak bizonyul. Nem a forradalom lesajnálásáról van szó, még a »nagyimrés« pártellenzék előtérbe tolásának tradícióját sem követi, ám az »örök baloldal« egyetemes haladásélvéhez való ragaszkodása mégis egyértelműen rendezi el számára a tényeket. E rendezettség arról szól, hogy a forradalom egyre inkább »jobbra tolódott« [...] megadja a tiszteletet, ám az egyrészt-másrészt egyensúlyozó ösztön valamifajta káosz-ként ragadja meg mégis az egészet”.

Németh László 56-os írásait követve fejti ki legtömörebben a „magyar bázis” jelentőségét: „Németh az emberiség történelmét kultúrák – nemzeti kultúrák – »váltógazdaságaként« értelmezte. [...] Nincs egyetemes értékkeremtés a nemzeti ellenében, annak mellőzésével, »átugrásával«, tehát értéket teremteni, gondozni, továbbadni csakis a nemzeti tapasztalatok bázisáról indulva ajánlatos. E világképben a sokat emlegetett »fözlárkőzés« hajszolása értékvesztő tévútként (utánzasként) értelmeződött törvényszerűen”.

A szerző Kapiller Ferenc Somogyi Győző Salföldet felvirágoztató festőművésszel készült beszélgetőkönyvében egy olyan életúttal szembesül, amely – bár néha vitakozna is vele – példás, már-már aranykori. Az üdvös magabiztosság visszanyerhető, ezt mutatja számára élet és mű: „Somogyi Győző életről, hazáról, erkölcsről, művészetről való hitvallását ez – nem a (sátán eszményét követő) kétely és rombolás (a »lebontás«), hanem a (Teremtővel »együtműködni«) képes) bizonyosság pozíciójában foganat látásmód – határozza meg.” (A Teremtővel való együtműködés, a világ teremtettségének elfogadása más-hol is előkerül N. Pálnál, fényt vetve alapállásának vallásos távlatára, egyúttal gyökerére.) A jellem kiegyensúlyozottsága társul ehhez (vigyázat, ez épp ellentéte a Standeisky szemére vetett „egyrészt-másrészt egyensúlyozó ösztönek”!): „Egyes pillanatokban a szelídségnek s a morális szigornak, az arányérzéknek s a szabadságnak, a magabízó fegyelmeltségnek s a csapongás derűjének olyan együttállásával találkozhatunk itt, ami teljességgel csak ama sokat emlegetett aranykor sajátja lehetett.” A teremtésbe visszailleszkedő ember közösséget is talál, sőt alapít. Hiszen a visszanyert öröm vonz. A kritika vége erre fókuszál: „a személyes méltóság, a rendezett erény s az öröme való képesség csak közös úton járhat, ráadásul közösségben is élünk visszavonhatatlanul.”

Ezt az örömet tagadta meg a Kádár-kor a zseniális tehetségű Varga Zoltántól. Így illeszkedik a sportolóról szóló írás a kötet gondolatmenetébe. Varga nem akart beletörni a játék boldogságát pusztá haszonra cserélő korszemlembé: „az 1956 utáni rend azért tett meg mindent, hogy a szemek csillogását (mert a forradalom az »azonosság, a világgal való cselekvő és misztikus unió« pillanata is volt bizony!) az öntudatlan önelégültség tekintetei váltsák fel.” A sportolónak, ha az örömet nem is, de a „személyes méltóságot” és a „rendezett erényt” sikerült megőriznie, és így szintén példaember lett N. Pál szemében, ha a közeg présében nem is aranykori.

Az emberileg sikeres életutak mellett eszméletön ír N. Pál a félrecsúszókról is. Önmagáért beszél az egykor sikeres költőről már a cím: *Egy értelmiségi modell esélye és esendősége Kádár János korában (Váci Mihály életének tanúsága és tanulsága)*. Tudatosítja, ami ma elsikkadni látszik: Váci, ha nem is elsőrangú, de jó (második vonalbeli?) költő, továbbra is olvasásra érdemes. Sorsa azonban elsőrendűen tanulságos. Bár tisztán látta a forradalom nagyságát és a neki szánt szerep ellentmondásait, egy eszményi szocializmusba vetett hittel és a javítás reményével elvállalta azt. Bűne, ha volt, legfeljebb az, hogy magát és másokat önkéntelenül félrevezette, azt sugallva, „a szocializmus Magyarországon élni érdemes, sőt, hogy a minapi szegényeknek csak itt érdemes”, „hogy az út, amelyen járunk alapjaiban tökéletes, csak aztán dolgozni, dolgozni, dolgozni”. Sokan hittek benne, hiszen „olyan ember volt, amilyenek a hatalom önmagát láttatni szerette volna”.

Király Istvánról, a marxista ideológia egyik vezető irodalmi képviselőjéről is megértéssel ír. Útját tévútnak látja, de méltányolja a kiváló tanárt, a hatalmas műveltségű embert. Az adys szintézisigényt marxizmussal átmenteni próbáló főmű, a többkötetes Ady-monográfia N. Pál szerint „tán a legdöbbenetesebb magyar irodalomtörténeti sorozat”. Az önbecsapó alkalmazkodás itt szinte teljesen félrevitte a munkásságot. Viszont érezzük a tragikumot: egy nagy formátum siklik ki, aki nem pusztá cinizmusból, karrierizmusból – bár azért ezekből is volt benne – hirdeti, amit hirdet, hanem őszintén próbál hinni.

Összegzés helyett pedig a szerzőről elmondhatjuk, ráidézhetjük, amit ő mond Monostori Imréről: „dokumentumok ezreit szemlélve is – az embert, az embert vezérlő szándékokat akarja megérteni elsősorban”, illetve amit Borbándiról: műve által „nemcsak önnön jobb szándékainkra, de a köztünk ólálkodó históriánk megfellebbezhetetlen etikai parancsára is vethetünk egy pillantást”.